

Nastajanje modernog Zadra

Dr Marija Stagličić

znanstveni asistent Filozofskog fakulteta u Zadru

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
711.41(497.1 Hrvatska) »1868/1914«

U svom izlaganju o Nastajanju modernog Zadra (1868—1914) osvrnut ću se na rušenje obrambenih zidina i izgradnju novih dijelova grada koji su oblikovali Zadar na takav način da se i danas pridržavamo nastalih odrednica. Spomenut ću razna suvremena dostignuća od tehničkih i industrijskih do civilizacijsko-urbanističkih koja znače rano uključivanje ovoga grada u evropsku kulturnu sredinu. Istaknut ću pojedine građevinske objekte kao primjere arhitekture koja je suvremena tadašnjim evropskim strujanjima (neostilovi, secesija).

Zadar je u sklopu Austro-Ugarske Monarhije bio periferni grad, ali zbog svojega upravno političkog značaja izdizao se iz prosječnosti daleke periferije i dijelio je sudbinu sličnih centra iz toga doba. Urbanistički utemeljen u vrijeme antike, a stoljećima organski oblikovan, taj sjevernodalmatinski grad tradicionalno je bio opterećen strateškim i vojnim značajem svojega smještaja. U 19. stoljeće Zadar je ušao kao snažno utvrđeni grad i sve do 1868. godine njegove utvrde bile su u službi i na raspolaganju vojnih snaga.

Spomenute godine (1868) Zadar je prestao biti utvrda i otada nastupa novo razdoblje razvoja grada. Vojna vlast je prodala zidine općini za sumu od 3 500 forinti, 1869. godine. Taj datum predstavlja značajnu prekretnicu u urbanističkom razvoju grada. Uskoro nakon prodaje zidina javljaju se prijedlozi o njihovu rušenju, o proširivanju luke, otvaranju prolaza i gradnji poštanske ceste kroz grad.

Od 1869. otvaraju se dva gradilišta. Jedno s kopnene strane gdje se ruše dvojna vrata i olakšava pristup gradu kopnom, a drugo s lučke strane, gdje je trebalo proširiti obalu i olakšati pristup dotadašnjoj strmoj utvrdi. Najprije je srušen bastion Sv. Dimitrija i proširena je lučka obala. Nakon toga uslijedilo je rušenje parapeta spojnih bedema od bastiona Sv. Roka do Gradskog perivoja, a 1873. g. počelo je rušenje jugozapadnih zidina od čitadele do samostana Sv. Frane. Na taj način novovjekovne zidine ostale su sačuvane sa sjeverne strane jedino je srušen bastion Sv. Dimitrija. S jugozapadne strane koja gleda na pučinu i otoke, srušene su zidine u potpunosti, nasuta je obala i 1875. otpočeta je izgradnja četverokatnica koje su zamijenile nekadašnje zidine oblikujući vizuru s mora, a ujedno skrivajući

kućerke i neugledna dvorišta koja su se stoljećima skrivala iza visokih gradskih bedema. Između nove linije obalnih zgrada i linije nekadašnjih bedema oblikovala se cesta, današnja Kidričeva ulica. Izgradnja na Novoj obali dovršena je do 1906. godine. Podignuto je 16 zgrada. Sa zapadne strane na nešto sniženom bastionu Sv. Nikole podignuta je palača vojnog komandanta, a s južne strane na terenu čitadele izgrađen je kompleks zgrada za licej Sv. Dimitrija (danas jednim dijelom Filozofski fakultet). Na taj je način zaokružena izgradnja na Novoj obali.

Slijedeći korak urbanizacije grada bilo je povezivanje poluotoka s kopnenim predgrađem, a ta je ideja sazrela oko 1906. godine. Radikalni stavovi rušenja zidina ustupili su mjesto novoj struji koja je željela sačuvati povijesnu jezgru i utvrde, a razvoj grada vidila na kopnenom dijelu.

Bitna promjena, stoga, nastaje projektiranjem ceste koja je spojila lučku obalu s uvalom Jazine, odnosno sa zadarskim predgrađem. Za početak 20. stoljeća to je bilo pozitivno rješenje prometnih potreba, jer se do toga vremena u grad moglo ulaziti samo kroz renesansna Kopnena vrata. Izgrađena je, za tadašnji promet, industriju i broj stanovnika, relativno široka prometnica, koja još služi svojoj svrsi. Nakon što je grad bio povezan s kopnom počele su se planski podizati prigradske zone. Tako je na području Ravnica, oko uvale Jazina i dijelom na Voštarnici planirana industrijska zona. Zacrtni su novi kvartovi širokih cesta, mislilo se na regulaciju obale i podizanje željezničke postaje. Tada se pomišljalo i na gradnju mosta preko luke koji je trebao biti postavljen dublje u uvali nego li su to ostvarili Talijani između dva rata (tu se nalazi i danas). Brodarica je bila namijenjena privatnoj, ali kontroliranoj priobalnoj izgradnji. Novi kvartovi bili su planirani prema ortogonalnoj mreži prometnica s pravokutnim ili zvjezdastim raskršćem i zaobljenih uglovnica na zgradama.

¹ Potankosti o zadarskoj arhitekturi i urbanizmu u prošlom stoljeću vidi M. Stagličić, *Graditeljstvo u Zadru (1868—1918)*, Zagreb 1988.

Da su ti projekti bili ostvareni, niknuo bi novi Zadar koji bi potpuno nalikovao onim dijelovima Rijeke ili Zagreba koji su podizani u vrijeme Austro-Ugarske. Sačuvani planovi govore o opredjeljenju arhitekata i inženjera s početka 20. stoljeća da napuste gradnju na poluotoku koji je bio dorečen novom gradnjom na obali, u kojem je poneka zgrada otišla previše u visinu, ali koji je imao zapadno strujanje kroz uzdužne ulice i dovoljno zelenila i trgova da ne bude zagušljiv i nezdrav grad.

Dapače, tadašnji Zadranjani su se mogli ugodno osjećati u gradu koji je za svoje vrijeme bio vrlo suvremen. Od 1865. moglo se posjećivati kazališne i operne predstave, a od 1890. zalaziti u kafeteriju i plesnu dvoranu u centru grada. Nedjeljom su se održavali koncerti li-mene glazbe u Gradskom perivoju koji je bio oblikovan poput engleskog parka s pagodom na povišenom dijelu. Krajem stoljeća postojala je kavana u gradskoj luci, s čije terase se moglo promatrati pristajanje brodova. Od 1903. na najljepšem mjestu Nove obale podignuta je prozračna zgrada u koju je smještena Hrvatska čitaonica. Prva kinodvorana počela je raditi 1911. godine, a električna rasvjeta ulica na poluotoku provedena je već 1894. godine.

Dominantni stil zadarske arhitekture s kraja prošlog stoljeća bio je neoklasicizam (niz palača na Novoj obali) i neorenesansa (kazalište, sud, banka, licej). Ta dva neostila bila su zastupljena u izgradnji javnih zdanja i reprezentativnih zgrada. Mnogobrojna privatna izgradnja koristi se neoklasicizmom, neogotikom i mješavinom različitih neostilova posebno u vrijeme prodora secesijske arhitekture (1905). Očuvano je i nekoliko čistih secesijskih objekata (Austrijska banka, vila Zizka), ali taj pravac češće je bio prisutan samo u ukrasu prozora, vrata ili dućanskog izloga. Pred I. svjetski rat zadarski se arhitekti, izgubivši moć kreativne upotrebe stilova prošlosti, vraćaju neoklasicizmu i postaju eklektici.

Između dva rata Zadar je bio pod talijanskom vlašću, odvojen od zaleđa, a time i zaustavljen u gospodarskom i prometnom razvoju. U relativno kratkom razdoblju od 1920. do 1943. izrađena su dva regulacijska plana i jedan pravilnik o gradnji.² U onome iz 1938. težište je stavljeno na uređenju ortogonalnog sistema kvartova na Voštarnici, rušenju starih kuća i suvremenoj izgradnji u Arbanasima. Planiralo se premošćivanje Foše i izgradnja četverokatnica na Kolovarima, kao nastavak onih na Novoj obali. Vrlo malo je ostvareno. U planu iz 1942. više pažnje posvetilo se povezivanju grada s okolnim područjem koje je ratom bilo osvojeno. Oba su se plana nastavljala na neke osnovne odrednice iz austrijskog vremena. Ostvarena je izgradnja mosta koji je spojio poluotok s Voštarnicom, ali je pritom otvoren novi prolaz u zidinama i oblikovana nova ulica. Izgrađeni su neki javni objekti u gradu (škola, zgrada općine, nova kavana *Central*), srušena je prigradnja Sv.

Donatu da bi se došlo do rimskog foruma. Nisu ostvareni planovi rušenja kuća u Varoši i Arbanasima. Podignuto je nekoliko kvartova tipiziranih najamnih zgrada na kopnenom dijelu, ali i nekoliko kvalitetnih stambenih objekata posebno na lokacijama uz more. Iako razdoblje nije bitno izmijenilo Zadar, ipak je ostavilo svoj pečat (most, najamne zgrade na Relji i Voštarnici, smanjenje bastiona Wagner). Premda su se talijanski planovi nastavljali na urbanističke zamisli s početka stoljeća, u realizaciji su poremetili neke gabaritne omjere (općinska zgrada).

Kao zaključak ovom izlaganju rezimirat ću u najkraćim crtama urbanistički razvoj Zadra kroz povijest. Našlo bi se mnogo datuma kad je grad doživljavao rušenja i ratna razaranja, a nakon toga nanovo se zidao i učvršćivao. Neka stilska razdoblja ostavila su izraziti biljeg, druga su poštujući tradiciju organski urastala u zadane koordinate. Spomenimo samo najbitnije odredišne točke. Antička urbanizacija u 1. st. prije naše ere udara temelje gradu. Srednjevjekovno oblikovanje novog episkopalnog i gradskog centra uz podizanje utvrda teče tisuću godina (od 6. do 16. st.). Kroz slijedećih tristo godina grad mijenja svoje lice, odnosno, polovicom 16. stoljeća počinje gradnja novovjekovnih utvrda. Zadar će zadržati izgled mletačke tvrđave do druge polovice 19. stoljeća. Od 1868. godine nastupa rušenje utvrda i počinje neostilska izgradnja koja grad oblikuje prema duhu i ukusu 19. stoljeća. Taj izgled Zadar je zadržao najkraće, jer je slijedeći važan datum 1943. godina, kada počinje sustavno bombardiranje u kojem je 60% grada bilo porušeno. Slijedi poslijeratna obnova koja ne ulazi u zadanu temu izlaganja, ali nameće se misao o neizbježnoj povezanosti prošlosti i sadašnjosti.

Za suvremeni Zadar veoma je zanimljivo upravo ovo kratko razdoblje od nekih sedamdeset godina, odnosno, od neostilskog urbanističkog oblikovanja do njegova razaranja u ratu. Postavlja se pitanje, treba li postojati ikakav kontinuitet, veza i nastavak onoga što je bilo ostvareno na prijelazu dvaju stoljeća, treba li poštivati nasljeđe 19. st.? Naime, usprkos bombardiranju koje je uništilo mnogobrojne zgrade, sačuvala se urbanistička zamisao na poluotoku i djelomično ostvarena zamisao na kopnenom dijelu grada. Urbanističke poruke 19. st. jasne su i danas. Veće poštivanje nasljeđa iz kraja 19. i početka 20. st. bilo bi pridonijelo poslijeratnoj obnovi i pomoglo bi da se izbjegnju neka neadekvatna rješenja. S druge strane, suzdržanost i negativni stav prema arhitekturi prošlog stoljeća uzrokovali su mnoge pogrešne korake (npr. rušenje zgrade kazališta). Konačan rezultat toga je veliki problem oko urbanističkog rješenja foruma i Titove obale. Dok se nutrina grada više ili manje uspješno popunjavala arhitektonskim blokovima prema »provjerenim« koordinatama *carda* i *decumana*, područje foruma, Zelenog trga i Titove obale do danas je neriješeno, iako je u 19. st. funkcioniralo besprijekorno.

Još uvijek stoji otvoreno pitanje ovih veoma osjetljivih dijelova grada. Stoga ovom prilikom želim upozoriti na to da je došlo vrijeme za konzultaciju s najbližom prošlošću u kojoj se mogu naći ideje i poticaji za pozitivna rješenja zadarskog poluotoka.

² Najprije je bio izrađen pravilnik *Regolamento Edilizio e di Ornato*, Tipografia Artale, Zadar 1932. Zatim je nastao *Il Piano Regolatore di Zara*, koji je tiskan u Rimu 1939. Posljednji je *Il Nuovo Piano Regolatore di Zara, Capitale della Dalmazia*, koji je izišao u Rivista Urbanistica, br. 4, 1942.